

COS I OMBRA. UNA APROXIMACIÓ FENOMENOLÒGICA

Joan GONZÀLEZ GUARDIOLA

I. OBSERVACIONS PRELIMINARS. CONSIDERACIONS PREPARATÒRIES PER A LA CONSTITUCIÓ D'UNA FENOMENOLOGIA DE L'OMBRA

En múltiples llocs de la seva obra, exposa Husserl la necessitat d'establir un paral·lelisme entre la tasca de dur a terme una divisió adequada i exhaustiva de les ciències i el desenvolupament, fenomenològicament fundat, d'una ontologia regional¹. Tal com Husserl sembla pensar-lo, aquest paral·lelisme no partiria de la situació fàctica històricament rebuda de la classificació de les ciències, o sigui, de les ciències donades en el present històric en la seva situació organitzativo-administrativa (universitària, per exemple) puntual, sinó que correspondria, en gran manera, a l'exercici d'un mètode d'aclariment (*Klärung*) dut a terme sobre el seu material conceptual². Dins el material conceptual a aclarir en qualsevol ciència, revesteix especial importància per a Husserl, en la constitució d'aquest paral·lelisme, l'aclariment dels conceptes regionals objectius (*gegenständlichen regionalen Begriffe*)³, que no s'obtidrien de cap «deducció transcendental» a partir d'algun sistema de les formes del judici, com ocorre amb les categories kantianes, sinó que es constituïrien en la correlació entre la intuïció del noema i la seva essència lògica corresponent⁴. Per a

1. E. HUSSERL, *Husserliana* Band IV: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Zweites Buch: Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*, Martinus Nijhoff, 1952. Band V: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Drittes Buch. Die Phänomenologie und die Fundamente der Wissenschaften*, Martinus Nijhoff, 1952. Band XXIV. *Einleitung in die Logik und Erkenntnistheorie*, Martinus Nijhoff, 1984. Hua XVIII, § 64, B 233; Hua III, § 18, p. 32; Hua V, § 1, p. 1; Hua XXIV, § 21, p. 100.

2. Hua V, § 7, p. 25: «Tota classificació radical de les ciències i, de moment, de les ciències d'experiència, haurà de dependre d'aquest concepte de "regió", i en particular ha d'haver-hi tantes ciències empíriques autònomes (o grups de disciplines científiques) com ontologies».

3. No ens detindrem aquí en l'aclariment d'altres conceptes de les ciències, com per exemple els conceptes logicoformals, o les particularitzacions materials dels conceptes regionals mateixos. En l'àmbit de la nostra present investigació, ens centrem tan sols en aquests últims (veg. Hua V, § 19).

4. *Ibid.*, p. 26: «L'essència lògica que es constitueix en el pensament pur i el nóema intuïtiu es troben en una determinada relació essencial de l'expressió adequada (*angemessen Ausdruck*). Si es compleix aquesta relació, llavors el concepte és vàlid en el sentit de la "possibilitat" de l'objecte corresponent».

Husserl és obvi que aquesta correlació precisa de l'experiència per ser corroborada, però Husserl entén aquesta experiència acreditant (*ausweisende Erfahrung*) cada vegada en un sentit idèntic al de la intuïció originària de la característica essencial (obtinguda mitjançant variació eidètica) que constitueix un tipus d'objectes, i per tant, una regió⁵. Això suposa que tota classificació d'objectes, i per tant tot establiment de conceptes regionals, és deutor en tot moment d'una classificació i distinció dels tipus fonamentals d'aprehensió original (*originärer Auffassung*) en els quals els objectes són donats⁶. La classificació dels tipus fonamentals d'aprehensions originals en les quals es donen els objectes correspon al que Husserl anomena la «noètica» (*Noetik*). La idea husserliana d'una noètica subratlla clarament la necessitat de remuntar-se als modes d'aprehensió subjectius com a condició indispensable per a tota ontologia regional: hi ha tantes regions d'objectes com tipus fonamentals d'aprehensió original d'aquests⁷. Segons aquest nou paral·lelisme entre tipus fonamentals d'aprehensió original i regions de la realitat (*Realität*)⁸, Husserl distingeix, bàsicament, entre tres tipus de regions: cosa material (*materielles Ding*), cos viu (*Leib*)⁹ i ànima (*Seele*)¹⁰. A la regió de la cosa material correspon la percepció material (*materielle Wahrnehmung*)¹¹. En

5. *Ibid.*: «Tots els conceptes procedeixen de l'experiència, els generals i els particulars, i la seva utilitat ha de quedar provada en el curs de l'experiència. Sempre hem d'estar disposats a revisar-los guiats per ella». Però l'«experiència» és entesa en tot moment com a sinònim d'«intuïció originària»: «Quan els conceptes es refereixen a quelcom real (*Reales*), la intuïció o l'experiència acreditant deixa per principi moltes coses obertes» (*ibid.*). La diferència respecte a un concepte més usual d'«experiència» és marcada pel mateix Husserl: «Totes les distincions fetes aquí en la intuïció pura entre gèneres i espècies reporten quelcom fonamentalment distint que els gèneres i espècies de les ciències empíriques de la realitat (*Realität*), les quals obtenen el seu sentit, no a través de les meres essències, sinó mitjançant un element judicatiu de l'experiència» (*Ibid.*, p. 28.)

6. *Ibid.*, p. 22: «El mètode de tota ciència ha de determinar-lo l'espècie d'intuïció originàriament presentadora (millor dit, el tipus fonamental d'aprehensió original) que correspon per essència a la categoria d'objectes a què la ciència del cas es refereix».

7. La idea d'una noètica com a disciplina que ha de jugar un paper en la classificació de les ciències, no està desenvolupada com a tal en *Ideen III*. Aquesta idea té el seu origen en el curs de 1906-1907 *Einleitung in die Logik und Erkenntnistheorie* (*Hua XXIV*), en el qual se li dedica tot el capítol IV de la secció segona (*Hua XXIV*, p. 116 i ss.)

8. Husserl fa una distinció crucial entre realitat (*Wirklichkeit*) en el sentit de l'existent «actual», en oposició a la possibilitat (*Möglichkeit*) irreal o inexistent, i la realitat (*Realität*) en el sentit del que posseïx el «mode de ser» d'allò subjecte a causalitat dins la natura espai-temporal, en oposició a allò que no tindria aquest mode de ser, sense per això ser inexistent.

9. Si no especifiquem el contrari, per «cos» traduïm la paraula alemanya *Leib*, que es refereix als cossos (reals o possibles, vius o morts) que formen part d'éssers vius o d'éssers animats i que els constitueixen com a tal, per oposició a *Körper* (cos) que refereix a un cos físic no animat amb propietats físiques, com a volum, massa, extensió, etc.

10. Husserl mateix especifica que potser seria més adequat anomenar l'«ànima» mitjançant l'expressió «jo anímic» (*seelischem Ich*), probablement per les seves menors connotacions metafísiques.

11. Husserl utilitza com a expressions pràcticament sinònimes «percepció de coses» (*Dingwahrnehmung*) o «percepció de cossos» (*Körperwahrnehmung*). La percepció material és considerada com un cas de percepció de «quelcom extens» (*Extensive*), classe a la qual també pertanyen les percepcions de fantasmes (*Phantomen*). En aquest text (*Hua V*, p. 2), Husserl està utilitzant l'expressió «percepció» de manera laxa, amb una funció similar a la d'aprehensió

aquest tipus d'aprehensió, ens és donada la cosa en la seva materialitat essencial com a cosa extensa. A la segona regió li correspon l'aprehensió de cossos vius (*Leibesauffassung*). A aquesta regió corresponen tots els objectes de segon ordre (en tant que l'estrat corporal es constitueix enfront de tot el que correspon a la materialitat del cos, agafada en la primera regió). Aquesta forma d'aprehensió incorpora a la constitució del cos allò que s'ha constituït als camps sensorials (*Sinnesfelder*), com el camp tàctil, el camp visual, etc. L'estudi de les interrelacions dels camps sensorials amb el substrat de l'extensió material és l'objecte de la somatologia (*Somatologie*) com a ciència de la corporalitat. A la tercera regió de la realitat, la regió de l'ànima, correspon l'aprehensió anímica (*Seele-nauffassung*). En aquesta, les aprehensions inferiors són interpretades com a estats anímics de la vida del jo, passant a constituir-se com a vivències de la consciència, i en ella no són viscudes ja simplement com a vivències del cos o somàtiques, sinó que són agafades sota un nou mode de ser¹².

Després d'aquesta necessàriament succinta exposició de les línies generals de l'ontologia regional husserliana, ve la nostra interrogació: exhaureix aquesta divisió de la realitat totes les regions possibles d'objectes? Hi ha en la realitat tan sols «coses», «cossos» i «jos anímics»?¹³ Interrogar-se per això és interrogar-se al mateix temps, si s'ha comprès l'esquema constitutiu de l'ontologia regional husserliana, per la possibilitat d'alguna nova forma d'aprehensió original no contemplada en les divisions husserlianes. Ens preguntem, per exemple, a quina forma d'aprehensió original correspon la percepció d'una ombra (protorellotge), o d'un reflex sobre l'aigua (protomirall). Una ombra o un reflex sobre l'aigua no corresponen, en cap cas, al concepte husserlià de «fantasma» (*Phantom*). No estem parlant d'una cosa material imaginada o fantasiada a la qual faltaria precisament el component material en la representació. Allò que s'ha percebut en una ombra o en un reflex sobre l'aigua no és com allò que s'ha imaginat en llibertat de pensament en el fantasma d'un arbre, per exemple. El fantasma d'un arbre pot comptar amb totes les característiques consubstancials a l'arbre percebut en la natura (color, extensió, figura) a excepció precisament del caràcter de la materialitat¹⁴. Quan parlem de la percepció (no de la presentació imaginada) d'una ombra, estem parlant de la percepció d'un objecte pertanyent en tot moment a la manera de ser de les coses espaciotemporals de la natura (al concepte husserlià de *Realität*). Encara així, pot parlar-se de

(*Auffassung*). Això es veu clarament en el fet que en el segon paràgraf comenci parlant del segon tipus d'aprehensió (l'aprehensió de cossos vius), quan en el primer parlava de «percepció material», i no d'aprehensió.

12. *Hua* V, p. 15.

13. Recordeu en tot moment que ens estem referint al concepte husserlià de *Realität*, i no a la *Wirklichkeit*, en el cas de la qual hauriem d'incloure també les idealitats i les essències.

14. *Hua* IV, p. 37: «També els fantasmes (en el sentit indicat de la pura donació espacial, sense cap estrat d'aprehensió de la materialitat) poden ser fantasmes que es mouen i es deformen, s'alteren qualitativament quant al color, la brillantor, el so, etc.»

l'ombra com a «cosa material»? No violenta el llenguatge aquesta manera de denominar, almenys a primera vista? En principi, intuïtivament, tots reconeixem alguna diferència immediata entre la manera de ser d'una ombra i la manera de ser d'una cosa material. Però quan intentem descriure en què es basa aquesta diferència, ens toquem amb més dificultats de les quals en un principi, a primera vista, hauríem de trobar-nos. Potser no pertany la percepció de l'ombra al tipus de percepcions de «quelcom extens»? Així és, però també els fantasmemes pertanyen al tipus de percepció de quelcom extens, i no obstant això, la seva percepció no és en cap cas una percepció material. Podríem matisar encara més: l'ombra és un cos qualificat mitjançant plenitud qualitativa que s'estén, però no seria encara una cosa (*Ding*) en el sentit de quelcom «real (*Real*) material»¹⁵. Husserl sembla concedir una solució similar a aquesta (la de distingir entre materialitat i corporalitat) en *Ideen II*, quan afirma que en l'aprehensió material no estan encara inclosos els caràcters de la materialitat específica (*spezifischen Materialität*)¹⁶. És per això que un arc de sant Martí, el cel blau o el sol són cossos espacials (extensos), però no són pròpiament coses materials. No hi ha en ells un joc d'escorços (*Abschattungen*) que aniria descobrint en cada moment les possibilitats de variació de l'esquema sensible de la cosa en funció dels desplaçaments del meu cos; almenys no en el mateix sentit que en la percepció d'una taula. D'alguna manera, sé que el cel blau no té «darrere si»; no es constitueix com una cosa o una figura, sinó com un fons, i es constitueix en la seva essència com un «fons en si». Que en actitud teòrica dirigeixi cap a ell, directament, la meua atenció perceptiva, convertint el cel blau al centre de la meua percepció com a objecte, no varia gens que la percepció del cel blau no és una percepció que ofereixi escorços o costats; que m'ofereixi altres cares que l'única que, en tot moment, m'està oferint i pot oferir-me. Sent un cas distint, amb l'ombra succeiria quelcom similar. L'ombra no s'escorça; almenys no en el sentit que l'ombra vagi oferint «cares» i es vagi delimitant respecte als altres objectes del seu voltant en funció de les variacions que els seus escorços oferirien. Si considerem ara el cos espacial «ombra» tan sols des de la perspectiva simple del seu esquema sensible, o esquema de cosa (*Dingschema*), és per a l'ombra també evident que per a ella (com per a les coses materials corporals) la

15. Intuïtivament, ens semblaria millor canviar aquesta terminologia de Husserl, segons la qual «cos» seria quelcom al qual es podria sostreure la materialitat (en el sentit del mer «esquema de cosa» sensible), mentre que «cosa material» seria un nivell més constituït de la realitat, en el qual es donaria ja l'aprehensió realitzadora. Preferiríem dir que l'ombra és «cosa material» però no «cos», però en la terminologia de Husserl això ha de dir-se al revés (malgrat guardar, en els fons, el mateix significat): «Cos espacial ple (*erfüllter Raumkörper*)(cos qualificat) mitjançant la plenitud qualitativa que s'estén, no és encara tant com una cosa, una cosa en el sentit corrent de quelcom REAL MATERIAL» (*Hua IV*, p 37).

16. *Hua IV*, p. 37: «En l'aprehensió no estan en general representats grups essencials de notes, a saber, els de la materialitat específica. D'aquesta sort veiem també un arc de Sant Martí, el cel blau, el sol». Faltarà, per obtenir la materialitat específica, l'aprehensió realitzadora (*realisierenden Auffassung*); veg. *Hua IV*, p. 43.

constitució del caràcter objectiu de la seva materialitat (en principi separable de totes les propietats sensibles que podrien variar en el seu esquema) només s'obté mitjançant la inserció de les variacions del seu esquema en les «circumstàncies reals» (*reale Umständen*) en les quals es dona la percepció d'ombres en el món¹⁷. Així, val també per a les ombres que la seva constitució com a cosa material només és possible mitjançant la relació entre les múltiples variacions del seu esquema còsic i les circumstàncies a les quals aquelles variacions es presenten en cada cas vinculades. Això és el que constitueix l'aprehensió realitzadora, específica del caràcter material de les coses materials. Però és precisament en la realització d'aquesta vinculació entre les variacions de l'esquema còsic i les circumstàncies reals a les quals s'associen aquelles variacions, on trobem major diferència entre la constitució del caràcter material de les ombres i el caràcter material de la resta de coses. No sols és que l'ombra no es presenti «en escorços», com tampoc ho fa el cel blau, o més generalment, la llum. El moviment de les ombres és completament estrany respecte al moviment de qualsevol altre tipus de cosa de la realitat material. Pensem, sense anar més lluny, en l'ombra del meu propi cos. Imaginem que camino pel desert, contemplant, mentre camino, la meua ombra. El desplaçament del meu cos no presenta la meua ombra en escorços, sinó que l'arrossega tota ella, mantenint-la regularment i «acompanyant» el meu moviment. Això és una alteració respecte a la resposta habitual de les coses materials del món al moviment del meu cos, consistent en escorçar-se. Però aquesta alteració (la mobilitat de l'ombra paral·lela a la meua mobilitat) no és l'única. El paral·lelisme del moviment de l'ombra amb el del meu cos no és fix; no està regit per uns principis cinestèsicament determinables: si giro sobre el meu cos, l'ombra no m'acompanya «davant» meu (com havia fet fins aquest moment), no «gira» amb mi, sinó que es queda a la meua esquena. Aquí tenim una primera prova del comportament estrany de l'ombra pel que fa a la vinculació entre les variacions de l'esquema còsic i les circumstàncies reals en les quals la cosa es dona. El comportament del moviment de l'ombra viola constantment tots els principis de constitució de la resta de coses materials. Tampoc l'ombra dels objectes immòbils m'ofereix altres cares en el meu moviment al seu voltant, sinó que el meu moviment no descobreix cap «al voltant» de l'ombra. L'ombra no té un «al darrere» que s'hagi d'anar «descobrint» progressivament. Així mateix, el joc de la seva presència-absència no ofereix cap lògica basada en el comportament de la resta de coses materials. Evidentment, no estem dient, en cap cas, que l'ombra no es constitueixi en uns nexes de causalitat regulars i determinables¹⁸ (la

17. *Hua* IV, p. 41.

18. Si no fos així, simplement, segons el concepte husserlià de realitat, vinculat al concepte de natura espaciotemporal constituïda causalment, l'ombra no formaria part de la natura. Aquesta possibilitat (la d'interpretar a l'ombra com un cos híbrid entre la realitat i el no-real) es correspon amb algunes manifestacions de l'estructura de l'ontologia regional en el món arcaic (l'ombra com el senyal en el món d'«un altre món»; veg. les interpretacions de les ombres en el món arcaic en FRAZER, *La rama dorada*, p. 230 i ss).

comprensió geomètrica de l'ombra, o l'ombra compresa sota el fenomen de la *projecció* dels cossos); simplement suggerim que aquests nexes causals en els quals es constitueix l'ombra ofereixen una especificitat prou destacable respecte a la resta de «coses materials» de la natura com per ser objecte d'una investigació fenomenològica específica, més enllà de la divisió regional de la realitat duta a terme per Husserl. Els exemples escollits per Husserl en les seves descripcions estarien sempre massa orientats cap a la idea de la constitució de la materialitat (o de la materialitat corporal) com per respondre a l'especificitat d'aquestes altres coses materials bidimensionals, reflectides o projectades, vaporoses, que, no obstant això, com intentarem demostrar, juguen un paper capital en la constitució de la mundanitat (*Weltlichkeit*).

En primer lloc, intentarem demostrar com l'aplicació d'un model descriptiu per a les ombres basat simplement en la comprensió geomètrica de l'ombra i en el fenomen essencial de la projecció (i ancorat, per tant, en un sistema excessivament «corporalitzador») condueix a múltiples apories teòriques. En segon lloc, intentarem demostrar com l'aplicació d'un model fenomenològic descriptiu específic per a les ombres, basat en tot moment en la descripció de com les ombres es donen en la seva específica forma de ser, aconseguix sortejar aquelles apories i aconseguix integrar les ombres en una teoria general sobre la constitució de la mundanitat. En posteriors investigacions, mostrarem el fonamental paper que juga la constitució fenomenològica de les ombres en la història de la constitució del món tal com se'ns dona avui, en la intenció de fer una contribució a l'antropologia de l'ombra, per acabar establint unes consideracions sobre el caràcter històric de la divisió de la realitat en «regions» i sobre el caràcter històric del procés de constitució del món.

II. OBSERVACIONS SOBRE EL TRENACLOSQUES DE L'OMBRA. LLEIS DE L'OMBRA. INSUFICIÈNCIA D'UN MODEL BASAT UNILATERALMENT EN LA PROJECCIÓ

Per intentar comprendre què són les ombres, cal partir d'una sèrie de principis que estan basats en la comprensió habitual de l'ombra com un fenomen físic resultat de la projecció. Todes i Daniels proposen, en el seu cèlebre article sobre les ombres, un model de mínims basat en tres lleis¹⁹:

- (a) Tota ombra és ombra d'algun cos.
- (b) Un cos no projecta la seva ombra a través d'un altre cos.
- (c) Per projectar ombra, un cos ha de rebre llum.

19. Sobre el «Trenclosques de l'Ombra», veg. S. TODES i C. DANIELS, «Beyond the Doubt of a Shadow: A Phenomenological and Linguistic Analysis of Shadows», a *Selected Studies in Phenomenology and Existential Philosophy*, ed. D. Ihde i R. M. Zaner, L'Hague: Martinus Nijhoff, 1975, p. 203-216. En el nostre estudi, ens basem en l'exposició que del Trenclosques fa R. CASATI a *El descubrimiento de la sombra*, Madrid: Debate, 2001.

La veritat d'aquests tres principis es manifesta a primera vista com a evident. En el cas del primer, hauria de ser obvi que tota ombra depèn d'un obstacle que bloqueja la llum. En el cas del segon, si col·loco una estatueta sobre una taula, està clar que l'ombra de l'estatueta es projectarà *sobre* la taula, però no *sota* d'ella, travessant la taula. En el cas del tercer principi, és obvi que l'ombra és un fenomen directament vinculat a la llum. Si un cos no rep llum, no pot projectar ombra. I no obstant això, quan aquests tres principis bàsics i evidents són contrastats amb alguns casos de la realitat, entren en contradicció. És el cas del famós «trencaclosques de l'ombra»²⁰. En què consisteix aquest trencaclosques?

Tornem a l'estatueta que havíem posat sobre la taula. Posem, per un moment, l'estatueta *sota* la taula. A continuació, retirem la taula. Ara, l'estatueta projectarà la seva ombra sobre el sòl. Marquem el perfil de l'ombra de l'estatueta amb guix. Ara, tornem a col·locar la taula on estava, sense moure l'estatueta. Tenim a l'estatueta sota de la taula i, dins la gran ombra de la taula, una zona corresponent a l'ombra de l'estatueta, els límits de la qual podem identificar tan sols per la marca de guix que hem realitzat abans. La situació final és representada a la figura 1, com segueix:

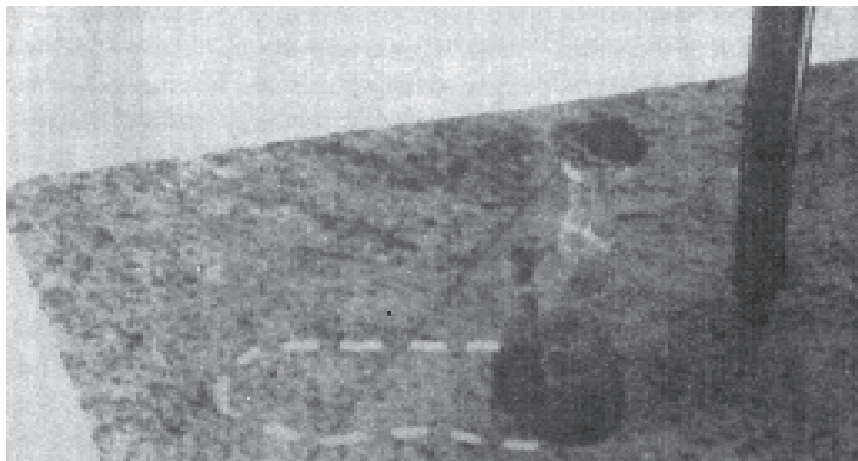

Fig. 1. Trencaclosques de l'ombra de Todes i Daniels

Ara podem interrogar-nos, legítimament: *de quina cosa* és ombra l'ombra que està dins la zona puntejada amb guix? Suposem que responem: de la taula. Però llavors entrariem en contradicció amb el segon principi, segons el qual una ombra no es pot projectar *a través* del cos de l'estatueta. Suposem que responem: de l'estatueta. Però llavors entrariem en contradicció amb el tercer principi, ja que l'estatueta no està il·luminada, i res que no rebí llum pot projectar una ombra. Ja que l'ombra

20. Veg. CASATI, *ob. cit.*, 59 i ss.

de la zona puntejada no pot ser ni de la taula ni de l'estatueta, llavors entrem en contradicció amb el primer principi, perquè tenim una ombra, però no tenim cap cos que la produeixi. Per tant, també el primer principi no té consistència.

A apories d'aquest tipus s'arriba si es pensa en les ombres merament des del fenomen de la *projecció*. Nosaltres proposarem un model fenomenològic que permetrà solucionar aquest trencaclosques. Serà necessari per a això tenir en compte el mode de donar-se de les ombres, i les descripcions fenomenològiques pertinents que aquest mode especial de donar-se demana. Però abans d'oferir un model fenomenològic capaç de presentar una solució, detinguem-nos a observar l'abast que per a la vida quotidiana podria tenir la irresolubilitat d'aquest aparentment trivial trencaclosques de l'ombra.

El 5 de febrer de 1998, en plena crisi econòmica japonesa, Lester Thurow, economista del MIT molt crític amb les mesures contra la crisi adoptada pel govern japonès, escrivia: «Japó hagués pogut crear un boom immobiliari per estimular l'economia si hagués tingut la voluntat de modificar els seus reglaments obsolets i les seves lleis fiscals. El vincle encara vigent pel qual el constructor d'un gratacel residencial ha de negociar una compensació amb qui es troba sota l'ombra de l'edifici, de fet, impedeix a Japó resoldre els seus problemes edilicis urbans, a diferència d'altres estats»²¹.

Thurow s'estava referint a la importància dels famosos «reglaments antiombra» com a llast del creixement econòmic. Aquests reglaments van començar a proliferar en totes les ciutats del món el creixement de les quals va començar a constituir-se «cap amunt» a principi del segle xx. El desaforat creixement vertical de les ciutats comportava, com a conseqüència insospitada, la immersió en les ombres de les antigues cases residencials per part dels nous gratacels, que d'una banda o una altra acabaven privant de llum als que abans n'havien gaudit. L'any 1914, després de l'alçament de l'Equitable Building a Manhattan, la major part del veïnat confrontant a l'edifici va decidir, davant la falta de resposta a les seves queixes, marxar. L'edifici (no especialment alt, però molt allargat, traçant la forma d'una 'H') va causar una important pèrdua fiscal, i la ciutat va decidir reaccionar amb les primeres mesures antiombra: els gratacels podran créixer tan sols a partir del punt en què estrenyent-se acaben ocupant un quart de l'àrea del sòl sobre el qual projecten la seva ombra. D'aquí aquestes finalitzacions de bona part dels gratacels de Manhattan en formes punxegudes i inversemblants piràmides²².

21. L. THUROW, *Asia: The Collapse and the Cure*, New York Review Books 1998.

22. Aquesta informació, a CASATI, *El descubrimiento de la sombra*, Madrid: Debate, 2001, p. 24

Fig. 2. *Equitable Building*, de l'arquitecte Ernest R. Graham

Mitjançant la conseqüència aporètica del trencaclosques de l'ombra, podem ara argumentar per no haver de pagar impostos. Imaginem una caseta sota el sol. Al costat d'ella es construeixen dos gratacels, el petit i el gran. Com determinar, basant-se en el trencaclosques de l'ombra, quins dels dos gratacels ha de pagar la compensació a la caseta? El gratacel gran no pot projectar ombra sobre la caseta, perquè aquesta no pot passar a través del petit. Però el gratacel petit tampoc pot projectar la seva ombra sobre la caseta, atès que no rep llum. Qui ha de pagar la compensació a l'amo de la caseta? Sense una solució al trencaclosques de l'ombra, els especuladors saben que, per evadir els impostos, tan sols han de construir dos gratacels de distinta grandària alineada, en comptes de dos en llocs separats.

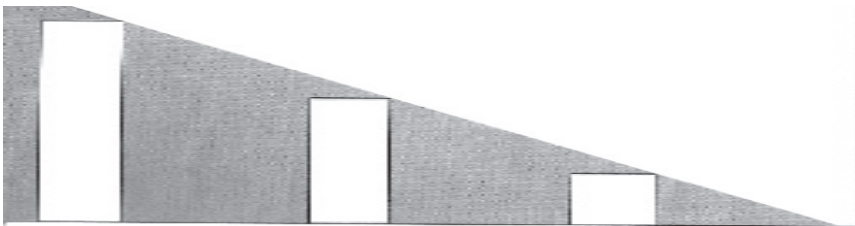

Fig. 3. Com emprar la metafísica per no pagar impostos (Casati, 2001, p. 61)

El trencaclosques de l'ombra ens ofereix un exemple renovat de les virtualitats pràctiques de l'especulació filosòfica. És com una versió actualitzada (i no és gens fàcil trobar gaires avui en dia, fet que hauria de fer-nos reflexionar sobre les característiques de la filosofia del present) de la famosa llegenda de Tales i les preses d'oli, amb la qual, segons

Aristòtil, es pretenia demostrar «*que és fàcil als filòsofs enriquir-se, si volen, però no són les riqueses allò que els interessa*»²³. Ara bé, a diferència de l'exemple de Tales, on simplement es pretén donar una lliçó a aquells que es burlen de la filosofia, en la versió moderna de l'exemple, l'ambigüitat del trencaclosques té conseqüències, com a mínim, ètica-ment qüestionables: permet als especuladors evadir impostos i deixa el petit propietari a les fosques i sense indemnització. La versió moderna de la llegenda sobre la utilitat de la filosofia ha de revestir-se, a més de la defensa de la possible utilitat de la filosofia, de la necessitat d'una interpretació fenomenològica dels cossos i l'ombra com a única possibilitat de restablir l'ordre ètic que un model simplement geometricoprojectiu viola mitjançant múltiples apories.

III. FENOMENOLOGIA DE L'OMBRA

Què és l'ombra? És l'ombra pròpiament una cosa, o un objecte, o és tan sols l'absència o insuficiència d'un altre ens? Aquestes preguntes ens situen en l'òrbita de problemes de l'*ontologia* de l'ombra. Les preguntes que suscita l'ontologia de l'ombra no són, malgrat les seves aparenances, gens fàcils de tractar, i menys encara de respondre. Des del punt de vista de la ciència moderna, la definició d'ombra presenta dues vessants, que

Fig. 4: Rostre il·luminat, de Leonardo

23. ARISTÒTIL, *Política*, A 11, 1259a9. Tales, havent pronosticat mitjançant l'observació dels astres que arribaria una bona collita d'olives, va llogar, en ple hivern, les preses d'oli de Milet i Quios, a baix preu per la falta de competència. Després, en ser l'únic posseïdor, va poder tornar a llogar-les per un preu major, reunint gran quantitat de diners.

són les dues vessants en les quals es constitueix la teoria del coneixement que la sustenta: (a) l'ombra es defineix en primer lloc com «una deficiència local i relativa de la quantitat de llum que xoca amb una superfície», i, en segon lloc (b), l'ombra és al mateix temps, «una variació local, relativa, de la quantitat de llum reflectida des d'una superfície a l'ull»²⁴. Aquesta doble vessant en la definició científica de l'ombra recorda la clàssica divisió de la teoria del coneixement moderna entre subjecte (psicologia de la percepció) i objecte (física matemàtica). Però des d'aquesta perspectiva, la definició d'«ombra» homogeneïtza en un paradigma quantitatiu tota una sèrie de distincions que una fenomenologia de l'ombra podria descriure, distincions que, per a la nostra investigació, podrien tenir el seu interès. Curiosament, les bases d'una «fenomenologia de l'ombra» no estan posades històricament per la psicologia, ni per la física, sinó per l'estètica. És en els quaderns de notes dels pintors del segle XVI on trobem les primeres reflexions importants en la direcció d'una possible fenomenologia de l'ombra. Aquest interès dels pintors del segle XVI per l'ombra provenia, segurament, de la sèrie de dificultats tècniques a les quals la nova visió de l'art pictòric s'enfrontava, especialment al paper que l'ombra jugava en la constitució de la perspectiva. Cap al 1490 escriu Leonardo l'esbós d'un llibre en el qual s'hauria de desenvolupar de manera unitària una teoria sobre l'ombra. No està clar si el llibre no es va arribar a escriure mai o si es va perdre; el ben cert és que només disposem d'un índex en el qual es dividia la tasca d'una teoria de l'ombra en sis llibres diferents, i en el qual es resumia la tasca a desplegar en cadascun d'aquests llibres. Però sí ens queden rastres de la seva teoria de l'ombra dispersos en els seus quaderns de notes, acompanyats de diagrames bastant il·lustratius. El reproduït diagrama (Fig. 4) era utilitzat per Leonardo amb l'objectiu d'establir distincions dins allò que anomenem «ombra»²⁵: La font de llum A il·lumina el rostre de l'home, creant els angles marcats entre B i M (la lletra J està amb la F). L'ombra formada en el llavi superior i el coll de l'home (part inferior del sector K i part inferior del sector M) és generada per la presència dels obstacles del nas i la barbeta, respectivament. És un cos que està exercint un obstacle a la propagació de la llum, en aquest cas, el que genera l'ombra. Aquesta ombra s'anomena ombra *projectada*²⁶. Però aquesta ombra, generada pel bloqueig d'un cos sobre una superfície exposada i orientada per si mateixa a la font de llum, és diferent de l'ombra que es troba a la superfície de la part inferior del nas o la part inferior de la barbeta: en aquest cas, les superfícies no estan exposades per si mateixes a la font de llum, sinó que

24. V. BAXANDALL, *Las sombras y el Siglo de las Luces*, Madrid: Visor, p. 18.

25. V. BAXANDALL, *op. cit.*, p. 19.

26. Dins aquest tipus d'ombra, és pertinent encara una especificació: si hi ha continuïtat entre el cos que obstaculitza la llum i la superfície obstaculitzada (com en el cas que ens ocupa, entre el nas i la part superior del llavi), parlarem estrictament d'ombra «projectada»; en el cas que l'ombra es projecti en una superfície diferenciada del cos que la genera, especificarem aquest tipus d'ombra amb l'expressió «ombra llançada».

s'aparten de la llum. Aquesta ombra és l'*ombra inherent*²⁷. D'altra banda, és evident que el sector G rep més llum que el sector del cap entre E i B, on l'angle d'irradiació respecte a la superfície és més obert. Aquest tipus d'ombra, que ho és només en un sentit parcial, i es veu sempre com una gradació d'enfosquiment, és l'*ombreig*²⁸. Evidentment, des del punt de vista de la definició anterior de la ciència moderna, possiblement aquestes distincions no siguin decisives, però el ben cert és que, des del punt de vista de la descripció de com l'ombra és percebuda, són capitals. Observem tots els matisos de la descripció fenomenològica de l'ombra prenent com a model el quadre d'Eduard Daege, *La invenció de la pintura*²⁹.

Fig. 5. Eduard Daege, *La invenció de la pintura*, 1832, Nationalgalerie, Berlín.

27. També anomenada de vegades «ombra pròpia».

28. Distingirem també, dins l'ombreig, entre un ombreig 'decantat', quan l'angle de penetració de la llum es troba en l'eix vertical, i ombreig 'inclinat', quan es troba en l'eix horitzontal.

29. El quadre reproduïx el mite de Plini el Vell sobre l'origen de la pintura en la seva *Història Natural*, encara que en els fons l'escena és el resultat de la fusió dels dos relats de Plini sobre l'origen de la pintura i de l'escultura (*HN XXXV*, 15 i *HN XXXV*, 43). En aquest últim (l'aquí representat), una noia, enamorada d'un jove que deixava la ciutat, va fixar amb línies els contorns del perfil de l'estimat sobre la paret. El seu pare, el terrisser Butades, va aplicar després argila al dibuix, creant la primera escultura. Per a una reflexió sobre la subordinació de l'escultura a la pintura en el mite dels seus orígens, veg. STOICHITA, *Breve historia de la sombra*, Madrid: Siruela, 1999, p. 15ss.

L'ombra que la noia està traçant al voltant de la silueta del noi és una ombra llançada. D'aquest tipus és també l'ombra, més apagada, que ella mateixa projecta sobre la paret, o l'ombra del braç esquerre de la noia sobre el pit del jove. També l'ombra de la cama esquerra del noi sobre la dreta. Exemples d'ombra projectada els tenim en les petites ombres dels peus sobre el sòl, o en l'ombra del casc. També en la petita ombra que l'espasa traça sobre el cuixa dret del jove. En aquests casos, les ombres projectades tenen continuïtat espacial amb els cossos que les provoquen. Exemples d'ombres inclinats (la llum es disposa horitzontalment d'esquerra a dreta) els trobem en l'avantbraç esquerre de la noia, o a la cama esquerra del noi; també sobre el coll i part del rostre de la jove. Exemples d'ombra inherent els tindriem a l'esquena i el costat del noi, que s'oposen a la llum; també a la part frontal de la noia, i per descomptat en la negror del bosquet que es presenta darrere la jove. Podem comprovar doncs la quantitat de matisos descriptius que qualsevol porció de la realitat permet quan parlem de quelcom com l'ombra. Com poden aquestes distincions fenomenològiques permetre'ns desencallar el trencaclosques de l'ombra, permetent així al petit propietari percebre la seva indemnització a causa del robatori de la llum que antany cada matí el saludava [Fig. 3]?

La paret dreta dels gratacels gran i petit està coberta d'ombra inherent. També la paret dreta de la caseta. Però tota la porció d'espai entre la paret dreta del gratacel gran i la paret esquerra del gratacel petit és ombra projectada. La pregunta decisiva és la següent: quin tipus d'ombra és la que es troba entre la paret dreta del gratacel petit i la caseta? Si responem que és ombra projectada, reproduïm tota l'aporia del trencaclosques; és a dir, com és possible que projecti ombra un cos que no rep llum. Tot el trencaclosques de l'ombra està pensat sobre un monisme de l'ombra projectada, com si no haguessin altres tipus d'ombres. Ara bé, la definició d'ombra inherent que hem donat anteriorment sosté que ombra inherent és «aquella la superfície de la qual no està exposada per si mateixa a la font de llum, sinó que s'aparta de la llum». El que fa l'existència del gratacel petit entre el gran i la caseta és convertir l'ombra projectada que llançaria el gratacel gran en ombra inherent. *Però l'ombra inherent no requereix de la projecció de la llum sobre un cos per ser produïda*; l'ombra inherent és la que s'aparta de la llum; per tant, sortegem així el tercer principi de la teoria (c: Per projectar ombra, un cos ha de rebre llum). De fet, l'enunciat del tercer principi ja ens indica que la teoria s'ha pensat des del prisma únic de l'ombra projectada, sense atendre a les distincions fenomenològiques pròpies que hem establert posteriorment (se sobreentén que tota ombra és projectada quan s'arrenca dient «Per projectar ombra...»). D'aquesta manera, la fenomenologia permet superar l'estret marge explicatiu de l'ombra sobre el prisma únic de la projecció geomètrica³⁰.

30. L'ombra inherent és de fet fronterera del concepte de «foscor». Si en una habitació fosca encenc un llum prop del sòl que es disposa horitzontalment a través del mobiliari, automàti-

Queda la resposta final a l'enigma: qui ha de pagar al petit propietari? En tot cas dependrà del redactat de la llei, sempre que aquesta introdueixi la distinció fenomenològica entre ombra inherent i ombra projectada. Una clàusula que inclogui al cos que causa una ombra inherent sobre la caseta permetria una seqüència lògica segons la qual el propietari del gratacel petit pagués al petit propietari per haver causat una ombra inherent sobre la seva caseta, mentre que el propietari del gratacel gran pagués al propietari del gratacel petit per projectar-li la seva pròpia ombra.

cament comprovo la distinció entre ombra inherent i projectada: els cossos la situació lumínica dels quals resulta no modificada són ombra inherent. En canvi, les figures que es tracen sobre el sòl són ombres projectades: són objectes que no estaven abans d'obrir el llum. L'ombra inherent presenta una continuïtat amb la foscor, mentre que l'ombra projectada pot entendre's com la gènesi d'una figura «nova». L'ombra inherent és, en el seu caràcter amorf, el que queda de la foscor anterior al fet d'encendre el llum. L'ombra projectada, en el seu caràcter figural, és la que es genera del fet d'encendre el llum. Sobre la importància capital de la característica 'figural' de l'ombra projectada tractarem en altres investigacions. Altra bibliografia: R. ARNHEIM, *Arte y percepció visual*, Madrid: Alianza, 1999; M. MILNER, *L'envers du visible. Essai sur l'ombre*, Paris: Seuil, 2005.